

Vuk'uzenzele

Swi tisiwa ka wena hi Vuhlanganisi bya Mfumo (GCIS)

Xitsonga/English

Khotavuxika 2015

Ku suka eUnion Buildings
Pheji 3

Endlelo ro tiya eka hinkwavo

Pheji 5

Xi endliwa njhani xikoxo xa misava

Pheji 6

Vukorhokeri byo fambafamba eka vanhu

Amukelani Chauke

Vanhu lava hanyaka ematikoxikaya ya tiko leri va ta kota ku tsarisa swikoxo swa misava ekusuhu na le makaya ya vona.

Holobye wa ndzawulo Nhluvukiso a Matikoxikaya na Antswiso wa Misava Gugile Nkwinti u endlile maendlele ya ntsariso wo koxa hi ku olova sweswinyana hi ku funungula rin'we ra mabazi yo fambafamba ya mune eka muako wa le Palamende eKapa.

"U fanele ku tsundzuka leswaku hi nkarhi wa xiphemu xa masungulo, a ku nga ri na maphumba lama a ma endlia hi mfumo. Hi marito man'wana, ku yisa pholisi na swivandla eka vanhu a swi vangi kona.

"Mbuyelo hi leswaku vanhu lava nga kule ematikoxikaya na lava nga eswidorobanini na le malokixini, lava a va nga ta kota ku ya etihofisini va ya tsarisa, va hundzeriwe hi nkarhi.

"Sweswi hi na mabazi yo fambafamba na switirakani leswi fambaka, swi vulavula na vanhu no endla maphumba ku va byela leswaku ku na nkarhi wo endla swikoxo.

"Kutani leswi i ku yisa vukorhokeri eka vanhu ku tlula ku va rhamba va ta etihofisini," u vurile.

Ku fununguriwa ka tiyuniti to fambafamba

Holobye wa Nhluvukiso wa Matikoxikaya na Antswiso wa Misava Gugile Nkwinti u simekile tihofisi tintshwa to fambafamba ku endlela leswaku ntsariso wa swikoxo swa misava u olova eka vaaki eswidorobanini na le matikoxikaya.

swi tile endzhaku ka loko Phuresidente Jacob Zuma a pfumelerile Nawu wo Hundzuluxa wo Vuyelerisiwa ka Misava wu va nawu hi ti 30 Khotavuxika 2014, hi ku endlela ku pfula nakambe maendlele yo vuyisela ku ringana nkarhi wa malembe ya ntlhanu eka lava nga kumangiki nkarhi wa ku endla tano eka nkarhi wo sungula.

Eka nkarhi wo sungula – lowu nga hela hi ti 31 N'wendzambahala 1998 – Khomixini ya Timfanelo yo Vuyisela Misava yi kume 80 000 wa swikoxo swa misava.

Loko a vulavula eka Yindlu ya Varhangeri va Xintu ePalamende, Phuresidente u byele varhangeri va xintu leswaku va fanele ku tilulamisa le ku pfuna vanhu leswaku va humelela

eka swikoxo swa vona swa misava.

Ku ehleketeleriwa leswaku kwalomuya ka ku tlula 7.5 miliyoni wa vanhu lava a va susiwile eka misava ya vona endzhaku ka ku sayiniwa ka Nawu wa Misava wa 1913 leswaku wu va nawu.

Swikoxo leswi nga endlia nkarhi lowu nga hundza a swi ri exikarhi ka 1994 na 1998.

Mabazi manharhu ma ta simekiwa eka swifundzhankulu swin'wana – Kapa Vuxa, Free State na N'walungu Vupeladyambu.

Ku simekiwa ka tihofisi to fambafamba swi landzela ku pfuriwa ka tihofisi to endlela kona swikoxo ta 14 eka swifundzhankulu swa nkaye.

Holobye Nkwinti u tlhele a vula leswaku tihofisi to fambafamba i mimovha leyi nga na thekinoloji yo kota ku tirhana na swikoxo swa misava kwalano.

Holobye u vule leswaku exikarhi ka Mawuwani 2014 na 8 Dzivamisoko 2015, ku amukeriwile 54 439 wa swikoxo.

Tiyuniti to fambafamba ti na thekinoloji leyi lavekaka ku ngenhisa swikoxo kwalano – ku katsa tikhompyuta na tiprintara.

Bazi ri na ko famba vatsoniwa ka xititironiki leswaku va kota ku fikelela hofisi ku suka ehansi.

Titiraka se ti rhumeriwile ku ya eka tindzhawu ta le Qwaqwa, Phuthaditjhaba eFree State, Kapa Vuxa na Gauteng, naswona ti ta ya eka tindzhawu to hambanahambana.

Hofisi yin'we yi ta va eN'walungu Vupela-

dyambu hi Mhawuri naswona yi ta va kona ku fikela Nyenyankulu 2016.

Nxaxamelo wo hetiseka wa laha mabazi, ya nga ta ya kona, ku katsa tindzhawu na minkarhi, swi ta tivisiwa vaaki hi ndzawulo naswona minkarhi ya kumeka eka tihofisi to endlela kona swikoxo ta 14, tihofisi ta swifundzha na le ka webusayiti.

Titiraka timbirhi ti ta ya eka tindzhawu laha ku nga ta vekiwa tihofisi to fambafamba ku lulamisa vakoxi hi ku hetiseka.

Leri i endlelo leri tiyisisaka leswaku va na hinkwaswo leswi lavekaka ku endla xikoxo xi hetiseka, ku sukela eka mapasi kumbe vuxokoxoko bya vanhu kumbe maxaka lava va ya koxelaka, ku tiyisisa leswaku swikoxo a swi tsan'wiwi hi ku pfumala vuxokoxoko.

Holobye u vurile leswaku ku endla swikoxo i vukorhokeri bya mfumo bya mahala eka lava fikelelaka ku fikela hi ti 30 Khotavuxika 2019 ku endla swikoxo.

"Ha swi tiva leswaku ku nga va na vanhu lava fambaka va tekela vanhu mali etikweni ra hina hi ku va tshembhisa ku va endlela swikoxo.

"Hungu eka vanhu va hina hi leswaku a wu fanelanga ku hakela mali ku endla xikoxo xa misava.

"Swikoxo swi nga ha endlia eka tihofisi to endlela kona swikoxo ta 14 laha tikweni kumbe eka tihofisi to fambafamba laha vatirhi lava nga leteriwa va nga ta ku pfuna," a vula.

Vona pheji a 6 ku kuma mahungu hi xitalo hi matsariso ya xikoxo xa misava.

Mfumo wu lulamele ku antswisa vukorhokeri

More Matshediso

Holobye eka Hofisi ya Puresidente wa Kungu, Nkambisiso no Hlela, Jeff Radebe, u vurile leswaku ndzawulo ya yena yi ta tirha na Tinhlayonhlayo ta Afrika Dzonga ku tiyisisa leswaku tinhlayonhlayo ta tirhisiwa ku antswisa matirhelo ya tindzawulo ta mfumo.

Loko a vulavula eKapa sweswinyana Holobye Radebe u vurile leswaku tindzawulo to tala a ti na matirhele na maendlele ya kahle ya mafambisele ya mahungu ku kuma switiviwa swo tshembheka. Hambiswiritano, u vurile leswaku Ndzawulo ya Kungu, Nkambisiso no Hlela (DPME) yi tirha hi ku tikarhata ku lwa ni ntlhotlho lowu.

U engeterile leswaku xin'we xa swikongomiso swa kungu ra DPME i ku ringeta nko-ka wa tiphurogireme ta mfumo eka vaaki hinkwavo.

Holobye Radebe u vurile leswaku DPME

yi na 39 wa minhlelo leyi nga hela, leyi angarhelaka kwalomuya ka R50 biliyoni wa maxavele ya mfumo.

U vurile leswaku minhlelo yo tala yi kombisile nkoka wukulu hambiloko yi nga si tivisiwa vanhu. Hikwalaho, ku fanele ku vonaka ku antswa ku kulu eka ku hetiseka ta tiphurogireme ta mfumo.

"Hi le ku tirhaneni ni ku simeka swikombele swo hlela swa 2016/17. Hi nkarhi wa 2014/15, ntsevu wa swiviko swo hlela swi hetiwile no yisiwa eka Khabinete. Hi lava ku sungula minhlelo ya kwalomuya ka nhungu eka lembeximali leri," u vurile.

DYONDZO YA MASUNGULO

Holobye Radebe u ngeterile leswaku minhlelo leyo sungula leyi nga hetisiwa yi tisa ku hambana lokukulu, a vula hi ku kongoma minhlelo yo sungula eka Nhluvukiso wa Tincece (ECD), leyi nga ta na pholisi yintshwa ya ECD leyi nga tumbuluxiwa no tilhela yi tsariwa eka gazete hi Nyenyankulu 2015.

"Exikarhi ka swin'wana, xikongomiso ku ta va ku ri ku antswisa nkoka wa kharikhulamu ya Gireyidi R ku tlakusa ntikelo wa yona eka vana va swisiwana na le ka swifundzhankulu leswi nga tirhiki kahle, na ku tiyisa vuleteri na nhluvukiso eka vadyondzisi va Gireyidi R."

U vurile leswaku nhlelo wa Gireyidi R wu kombisile nkoka wo antswisa ntikelo wa ku nyikiwa ka dyondzo naswona ku nga ri ntsena ku kula hi nhlayo.

MABINDZU NA VUVEKISI

Nhlelo wa Xikimi xa Maendlele yo Kuma Mabindzu xa Ndzawulo ya Mabindzu na Vumaki (dti) wu endlile ku kamba loko Phurogireme ya Tihakelo ya Vukorhokeri bya Maendlele yo Kuma Mabindzu (BPS) leyi nyikiwaka hi dti yi ri ku tumbuluxeni mintirho na ku engetela vuvukisi byo kongoma bya le matikweni mambe.

"Swikumiwankulu swi komba leswaku ku sukela xikimi xa tihakelo xi sungurile, ku tumbuluxiwile ku tlula 9 000 wa mintirho naswona xiyenge xa BPS i xiyengenkulu xo koka

Holobye Jeff Radebe.

Swi ya emahlweni eka pheji 2

KU ANGARHELA

Vantshwa va nyikana matimba

Noluthando Mkhize

Emmanuel Mogale, 23, i muntshwa loyi a tsakisaka hi ku nyika van'wani matimba.

Vhiki na vhiki u dyondzisa vana va xikolo xa le henhla eXikolweni xa Sekondari ya Kaalfontein, eTembisa, eGauteng.

Mogale i mutinyiketeri eka nhlango lowu nga bindzuleki wa IkamvaYouth, lowu nyikana vadyondzi lava humaka eka tindzawu ta vaaki leti nga tekeriwiki enhlokwani vutivi, vuswikoti, ku hlanganisa na switirhisiwa leswi va swi lavaka ku fikelela dyondzo ya le thexari kumbe mintirho loko va hetile metiriki.

"Xivangelo xa ku va ndzi ta laha ndzi ta dyondzisa vantshwa i ku loko ndzi ri eka metiriki, un'wana u ndzi dyondzile no ndzi tshembha hi IkamvaYouth. Loko ndzo vona swo tala swa swichudeni leswi swi kuma timakisi ta kahle na tibasari to ya etiyunivesiti, ndzi nga tsaka swinene.

"Eka muganga lowu vantshwa va na minkarhi yintsongo yo humelela hikwalaho ka xiyimo xa ikhonomi emakaya ya vona. Ndzi lava ku vona ku humelela ka muganga hi dyondzo," ku vurile Mogale

I mhaka leyi nga kusuhi na mbilu ya Mogale. Endzhaku ko heta metiriki hi 2013, nhlango wa Ikamva-Youth wu pfunile Mogale ku kuma ntirho-dyondzo eka Makro.

"Makro yi hi nyike ntirho-dyondzo wa ku yi tirhela na ku dyondza hi nkarhi wun'we hi karhi hi dyondza eYunivesiti ya Afrika-Dzonga hi dyondzela digiri ya BCom eka Mafambiselo Mabindzu. Loko hi heta digiri leyi hi ta ya emahlweni hi tirhela khamphani.

"Loko a ku nga ri kamvaYouth a ndzi ta va ndzi nga kumangi mahungu yo fana na lava, ndzi fanela ku va khensa swinene," u vurile.

Mogale u pfuneta ku dyondzisa Xinghezi, Sayense ya fizikali, Sepedi, Ntivo-Misava na Ntivo-Vutomi.

"Ndza swi rhandza swinene ku tinyiketela. Swi ndzi nyika ntsako tani hi muntshwa naswona ndzi kota ku nyi ka van'wana vantshwa matimba na ku nyikela emugangeni."

IkamvaYouth yi tumbuluxiwile hi 2003 naswona yi tsariswile ximfumo hi 2004. Nhlango wu na marhavi eKhayelitsha, Nyanga na le Masiphumelele eKapa Vupeladyambu, Ivory Park eGauteng, ndzhawu ya greater Cato Manor na Molweni eKwaZulu-Natal.

Ku pfuneta ku dyondzisa swi va kona ni nhlikanhi endzhaku ka xikolo, hi Muggivela nampundzu na hi minkarhi yo wisa ka swikolo.

Juliet Moseamedi, 18, mudyondzi wa ka Gireyidi 11 eXikolweni xa Sekondari ya Kaalfontein loyi a lavaka ku dyondzela tidyondzo ta bayomedikhali endzhaku ka metiriki, u vula leswaku ku sukela loko a ri xiphemu xa IkamvaYouth tidyondzo ta yena ta antswa.

"Tani hi leswi ndzi tshamaka elokixini, masiku hinkwawo loko xikolo xi huma a ndzi to tshama na vanghana hi nga endli nchumu. Lowu i ntlovelo wa vantshwa endzhawini ya mina. A ku nga ri na nhlohlotele wo endla ntirho wa xikolo naswona a ndzi nga wu voni wu ri xirhangana."

"Loko ndzi tile laha Ikamva emasunguleni ya lembe ndzi hlohlotelekile ku rhangisa ntirho wa xikolo naswona swi tswala mihandzu. Timaraka ta mina ti le ku antsweni naswona xiyimo xa matwiselo ya ntirho wa mina wa xikolo ya antswa," ku vurile Moseamedi.

Hi ku ya hi Clemence Msindo, Muhlanganisi wa Rhavi ra IkamvaYouth eXifundzheni xa Gauteng, vadyondzi va titsarisa ekamvaYouth loko va ri eka tiGireyidi ta 11 na 12.

"Hi 2014, hi vile na 38 wa vadyondzi va ka metiriki lava nga va xiphemu xa Ikamva-Youth naswona hi vile na 87 ta lava nga pasa; hi 2013 a hi ri na 100 ta ku pasa."

Ku tula hafu ya vatinyiketeri eka marhavi ya

Emanuel Mogale u nyikela nakambe eka muganga wa yena.

hina lava ya nga tumbuluxiwa khale i khale ka vadyondzi naswona ku tlula 80% wa komiti ya mafambisele ya Khayelitshay endliwile hi khale ka vavuyeriwa.

Hi 2012, IkamvaYouth yi amukele 743 wa vadyondzi eka marhavi ya nkombo.

Msindo u vula leswaku nhlango wu nyika switsundzuxo hi tidyondzo na mintirho, leswi pfulekelaka no nyika vaaki hi tidyondzo ta HIV na AIDS, na vurhangeri.

"Mudyondzisi wo pfuneta u nyikiwa ntlhanu wa vadyondzi ku va pfuna hi mintirhokaya. Leswi swi tiyisisa leswaku vadyondzi va kuma ku pfuneka kahle wa nga talangi."

Ikamva yi pfulekerile nakambe eka un'wana ni un'wana loyi a tsakelaka ku tinyiketela.

Lava va tsakelaka ku tinyiketela va nga ya eka:

www.ikamvayouth.org.za
ku kuma mahungu hi xitalo.

Ku tumbuluxa swivandla eka vantshwa va Afrika-Dzonga

Amukelani Chauke

Vantshwa va Afrika-Dzonga va fanele ku landzelela swikombiso swa Tilasi ya '76 no hundzuka vaaki va tiko hi xikongomelo xo va van'wamabindzu lava nga ta teka xiave eka ikhonomi.

Leswi i ku ya hi CEO wa Ejensi ya Nhluvukiso wa Vantshwa va Rixaka (NYDA) Khathutshelo Ramukumba, loyi a vula leswi hi nkarhi lowu fumo a wu tisisa Pholisi ya Vantshwa va Rixaka 2015 - 2020 (NYP 2015 - 2020) leyi nga ta tirha ntirho wa nkoka eka ku hluvukisa vantshwa va tiko.

NYP 2020, yi tumbuluxiwile xikan'we na vantshwa va tiko hinkwawo, yi languteriwa ku pfuna ku aka vantshwa ku va vaaki lava nga na mahika no tirha hi ku hetiseka no cinca NYDA ku yi endla leswaku yi tirhana na timhaka ta vantshwa hi ku hetiseka.

Vantshwa va tiyisile swiyengenku swa mune swa nkoka: ncico wa ikhonomi na nghenelelo, dyondzo, nhluvukiso wa vuswikoti, na minkarhi ya vumbirhi, nhlelelo wa swa rihanyo no lwa na nxaniso wa swidzidziharisi na ku aka rixaka, ku hlangana ka vanhu na vuakatiko bya mahika. Ku ya hi Tinhlayo-nhlayo ta Afrika-Dzonga, vantshwa va endla ku tlula 40 % eka nhlayo ya vanhu naswona 36 % wa vona a va tirhi.

NYP 2020 yi ta pfuna ku tirhana na ntlhotlo lowu hi tiphurogireme to hluvukisa vantshwa - tiphurogireme leti pfumelela vantshwa ku rhangela vumundzuku bya vona.

CEO wa NYDA Ramukumba u byeke Vuk'uzenzele leswaku NYP 2020 i mahungu ya kahle eka vantshwa tani hi leswi yi nga ta va pfuna ku teka ndzhawu ya kahle eka ikhonomi.

Pholisi ya Rixaka ya Vantshwa 2015 - 2020 yi ta nyika vantshwa nkarhi wo humelela no hoxa xandla eku akeni ka ikhonomi.

"Ndzi ehleketa nthlothlo lowu vantshwa va nga langutana na wona namuntlha tani hi ntlhotlo wa vona kumbe nkarhi wo hlamusela i nyimpi yo lwela ku cinca ka ikhonomi," u vurile.

Hi khotavuxika 1976, swichudeni swo suka eswikolweni swo tala swi xanisiwile hi mfumo wa xihlawuhlawu loko maphorisa ya vuhlayiseki ya duvurile vadyondzi lava a va nga hlo-mangi lava a va macha eswitarateni swa Soweto va kombisa ku vilela hi mhaka ya Dyondzo ya Vantima, leyi a yi boha vadyondzisi, exikarhi ka swin'wana ku tirhisa Xibunu tani hi ririmi ro dyondzisa eka tidyondzo to hlaya.

Xifaniso lexi kombaka xidumbu xa Hector Peterson, mufana wa le Xikolweni xa le Hansi xa Morris Isaacson - lexi nga tekiwa hi muteki wa swifaniso wo duma Sam Nzima - xi hlamarise misava hinkwayo.

Ramukumba u vurile leswaku ku fananisa na ntlawa lowuya wa vantshwa, vantshwa va namuntlha va katekile hikuva vo tala va vona va dyondzekile naswona va fikelela swivandla ku tihluvukisa.

"Mavonelo ya mina eka 21 wa malembe ya

xidemokirasi hi leswaku, n'wana wa wantima kumbe n'wana wa muAfrika a nga yi xikolweni ku ya dyondzela ku kuma ntirho wun'wana na wun'wana.

"Miehleketo ya n'wana wa muAfrika yi fanele yi vula leswaku mabindzu i ndlela yin'wana yo kuma ntirho leswaku wa ta kota ku va vathori, va kota ku va vinyi va ikhonomi ya tiko ra vona na ku va vaaki va tiko ra vona.

"Sweswo eka mina i nyimpi leyi vantshwa va namuntlha va faneleke ku yi lwa ku fikelela ntlakuko wa ikhonomi evuton'wini bya vona," u vurile.

PHOLISI YA VANTSHWA YI XOPA-XOPIWA

Xandla xa Holoby eka Hofisi ya Phuresidente Buti Manamela sweswinyana wa ha ku heta phumba leri a hlangana na vantshwa va laha tikweni hinkwawo ku langutisa NYP na ku kuma mavonelo, swivilelo na swiringanyeto eka mpfampfarhuto wa pholisi.

Ramukumba u vurile leswaku ku languti-

Swi ya emahlweni ku suka eka pheji 1

rinoko eka vuvekisi na ku tumbuluxa mintirho yintshwa, ngopfungopfu eka ntlawa wa malembe ya 18 - 35, laha ku tumbuluxiwaka mintirho eka vantshwa ku lavekaka ngopfu" ku vurile Holoby.

TINDZAWULO TA RIXAKA NA SWIFUNDZHANKULU

DPME yi tivisile switirhisiwa swo hlaya ku hlohetela ni ku hlayisa mintolovelo ya nkambiselo no hlela eka vukorhokeri bya mfumo.

U ngeterile leswaku ndzawulo yi tivisile Xitirhisiwa xa Makambelelo ya Mafambiselo eka Matirhelo (MPAT) tani hi ndlela yo kongomisa eka mintolovelo ya mafambiselo ya nkambiselo eka tindzawulo ta rixaka na swifundzhankulu.

"Hi Ndzhati 2014, tindzawulo hinkwato ta rixaka na swifundzhankulu ti nghenerile eka mintolovelo ya mafambiselo ya nkambiselo leyi endlweke hi DPME.

"Mbuyelo wa masungulo wu komba leswaku 29 wa swiphemu swa matirhelo eka swa 33 swi kombisile ku antswa eka minkutlunya, handle ko tlakusa mimpimo eka swiyimo swin'wana na ku kongomisa swinene eka mahungu eka maendlelo yo kambela."

NOMBORO YA RIQINGHO RA HOFISI YA PHURESIDENTE

Loko swi ta eka nomboro ya Riqingho ra hofisi ya Phuresidente, Holoby Radebe u vurile leswaku mfumo wu yile emahlweni no nyika vukorhokeri eka vanhu ku tisa swivutiso na swivilelo.

"Lembe na lembe, hi kota ku tirhana na swivilelo na swivutiso swintshwa swa kwalomuya ka 20 000. Ku fikela sweswi, hi tsarisile 207 000 wa swivilelo na swivutiso eka nomboro ya riqingho. 35 % i swivutiso swa masiku hinkwawo naswona 65 % wa swona i swivilelo.

"Ndzi nga vika leswaku eka swivilelo na swivutiso hinkwaswo leswi hi nga swi kuma, 94 % wa swona swi tsariswile tani hi leswi swi nga ololoxiwa naswona 6 % swa ha lava ku ololoxiwa."

KU HAKELA VAPHAKERI VA VUKORHOKERI HI NKARHI

Holoby Radebe u vurile leswaku ku hakela vaphakeri va vukorhokeri hi nkarhi a ku ri xin'wana xa leswi DPME yi nga endla ndzavisiso eka swona eka tindzawulo ta rixaka exikarhi ka 2013 na 2014. Ndzavisiso wu kombisile leswaku ku vile na ku antswa swinene eka nhlayo xikarhi ya tirhasiti leti nga hakeriwa eka masiku ya 30.

U engeterile leswaku tindzawulo ta swifundzhankulu ti kobile ku antswa kuntsongo ka 5 % eka nhlayo xikarhi ya tirhasiti leti nga hakeriwa eka masiku ya 30.

"Swifundzhankulu swi vikile tirhasiti ta 241 332 leti durhaka ta R13.4 bilyoni, leti nga hakeriwa endzhaku ka 30 wa masiku na tirhasiti ta 356 079 leti durhaka R21.8 bilyoni, leti hundzaka 30 wa masiku hi vukhale, leti nga hakeriwangiki.

"Leyi i 52 % wa tihakelo eka nhlayo xikarhi ya tirhasiti leti hundzaka 30 wa masiku hi vukhale, leti nga hakeleriwangiki," ku vurile Holoby.

U vurile leswaku tindzawulo ta rixaka ti vikile 155 572 wa tirhasiti leti durha ka R3.8 bilyoni, leti nga hakeriwa endzhaku ka 30 wa masiku. Hambiswiriano, hi nkarhi wun'we, 62 887 wa tirhasiti leti hundzaka 30 wa masiku hi vukhaleletl durhaka R2.1 bilyoni - a ti se hakeriwa.

Holoby Radebe u vurile leswaku ku hakeriwa ka vaphakeri va vukorhokeri eka 30 wa masiku ka ha ri ntlhotlo wukulu na sweswi, leswi tshikelelaka mabindzu lamantsongo, lama hoxaka xandla eka ku kula ka ikhonomi na ku tumbuluxa mintirho.

"Kutani hi tiboha ku tumbuluxa yunuti yo hlawuleka leyi nga ta languta ku hakeriwa eka 30-wa masiku hi ndlela ya xiyimo xa lehenhla na ku ololoxa swirhalinganyi," u engeterile.

Ku suka eUnion Buildings

Mahungu ku suka eka Phuresidente

Ku aka moya wa rixaka ra hina

Hi nkarhi wa ntirho wa mina eka rixaka, ndzi vile ni nkateko wa vona ntsena njhiko yin'wana na yin'wana ya tiko ra hina lero xonga swonghasi.

Ku endza ka mina eka vaaki va Afrika-Dzonga hinkwaro swi tisa matitwelo yo hlanganahlangana minkarhi hinkwayo.

Ku ni tindzhawu leti swivati swa xihlawuxihlawu swa ha vonakalaka swinene -hi ku vona vana va le matikoxikaya va famba mpfhuka wo leha ku ya eswikolweni, kumbe minhlaselo ya nxaniso swa swipyopyi eka vatirhi va le mapurasini eka tindzhawu tin'wana.

Swivati leswi swi kona hi ku vona vavunana na vavasati va ti dzumberile eminjhikweni ya switarata kumbe etixebini, hikuva vuswikoti bya vona ni xiyimo xa dyondzo a swi va pfumeleli ku nghenelela hi ku hetiseka eka ikhonomi ya Afrika-Dzonga.

Va kona eka switarata swa le ndzhaku emalokixini laha mintlawu yi xanisaka vaaki na mikhuva yo biha ya vanhu yo fana na nxaniso wa swidzidziharisi, ku hunguka ka tithugamama na madzolongu ya le makaya i ndlela ya vutomi eka lava tala.

Hala tlhelo, ndzi pfa ndzi endzela vaaki lava hikuva mfumo wu tirha ni vaakatiko ku antswisa swiyimo swo hanya naswona hi le ku ringeteni ka ku tisa ku cinca, kumbe hi tisile ku cinca eka tindzhawu leti.

Hi laha ndzi vonaka swikolo swintshwa, titlilini na tirhoboto swi ri karhi swi engetelelana. Hi laha ndzi vonaka mihlangano ya vavasati leyi phamelaka mindyangu na ku tumbuluxa tinhundzu leti rhumeriwaka eka matiko man'wana. La ha hi kona ni vonaka vatirhi va le swibedlhele va tirhaka hi ku hiteka enjhhikweni yin'wana na yin'wana ya tiko ku ongola vavabyi, kumbe maphorisa lava vekaka vutomi bya vona ekhomyeni ku lwisana ni tinsulavoya.

Laha hi kona ndzi vonaka mapatu ya ntshwa lava khale a ku ri rikwarha, tiyunivesiti tintshwa na swibedlhele eka tindzhawu leti vanhu a va hamba va famba madzanadzana ya tikhilomitara ku

fikelela dyondzo na vukorhokeri bya rihanyo, tindzhawu ta vumakelo na tifeme ta vumaki laha vanhu a va pfumala mintirho na ku pfumaleka ka tshembho.

Ku vona nhlayo na mpimo wa nhluvuko laha tikweni ra hina swi ndzi nyika nhlohotelo wo korhokela vanhu va Afrika-Dzonga, swi ndzi nyika ku titsheba leswaku hi nge tsandzeki ku yisa Afrika-Dzonga emahlweni.

Afrika-Dzonga i ndzhawu yikulu ya muako laha tikhireyini na vatirhi eka madorobankulu ya hina va pfunaka ikhonomi leswaku yi kula, loko materetere, mugerho na mintirho leyi ndlandlamuxiweke ya mfumo ematikoxikaya ya hina swi tisa switirhisiwa swa ximanguvalawa na minkarhi ya vanhu eka vaakatiko.

Kambe ku kula ka tiko ra hina a hi leswi hi swi endlaka hi mavoko ya hina.

Xa nkoka, hi leswi hi endlaka swona hi timbilu na mianakanyo ya hina.

Tinhloko ta mahungu a ti hi byeli hi ku hetiseka hi xitori xa Afrika-Dzonga. Kambe ti hi byela swa nkoka - naswona nkarhi wun'wana swi vavisa mbilu -switori leswi hi nthlonthaka ku tirha swinene eka mahanyelo ya hina tani hi laha hi tirhisaka swona eka miako ya hina.

Sweswinyana, switori leswi swi katsa swiviko swa khombo ra vana va xikolo va le Kapa-Vuxa laha va nga ala ku dya swakudya hikuva vasweki exitangeni xa xikolo va tsakamisela endzeni ka tijarha leti tirhisawaka ku sweka swakudya. Vavasati lava va swekaka swakudya va hlamusele leswaku swihambukelo leswi nga ehandle ka xikolo swi le kule swinene.

Eka mhaka yin'wana yo hambana, ku vile na ku hangalasiwa ka swifaniso swa vhidiyo ya vaaki va le Witbank lava a va ala ku pfuna wanuna loyi a nga hisiwa tani hi nxaniso wa ku yiva tintambu ta koporo exitichinintsongo xa gezi.

Vahangalasi va mahungu va vikile leswaku wanuna u voniwile a ri karhi a kombela vanhu ku vitana ambulense loko nhlonghe yin'wana ya yena yi ri karhi yi ncikinya emirini wa yena. Ematshan'wini, vanhu va khuvanganile va n'wirhendzela ntsena ku vona nhlomulo wa yena.

Wanuna loyi u fambile a kondza a ya fika etlilini ya le kusuhi na ku fika exibedlhele, kambe u vuye a lova endzhaku ka tiawara ti nga ri tingani.

Tiphurojeke ta switirhisiwa leti nga eku humeleleni etikweni ti endla leswaku ikhonomi yi kula. Hambiswiritano tani hi maAfrika-Dzonga hi fanele hi antswisa xiyimo xa timbilu ta hina na mianakanyo ku pfuna rixaka leswaku ri kula ku ya emahlweni.

Hi nkarhi wun'we, ku vikiwile ku suka eFree State leswaku n'wamabindzu wa malembe ya 47 na n'wana wa yena wa malembe ya 16 va khomiwile mayelana ni khombo leri n'wana wa wanuna loyi a nga hlekula na ku xanisa murindzi wa 57 wa malembe hi ku endla leswaku mbyana yi endla swa masangu eka murindzi.

Swin'wana swa timhaka leti a swi khomeki eka lava vahlayisi va nawu, vanhu lava rhandzaka ku rhula va Afrika-Dzonga, kambe i ntiyiso leswaku swiendlo swo tsema nhlana i xiphemu xa matikhomele ya vanhu va hina.

Eka masiku nyana lawa ya nga hundza, hi tlingerile Siku ra Ntshuxeko, siku leri ri hi tsundzuxaka riendzo leri hi nga ri famba ku ya eka Afrika-Dzonga wo antswa, endzhaku ka xihlawuhlawu na siku leri ri langutisaka Timfanelo ta Ximunhu eka Vumbiwa ra hina leswi ku nga, hi ndlela yin'wana, swipimelo na swiyimo swa ntshuxeko wa hina.

Loko swi ta eka ku ringana, Timfanelo ta Ximunhu ti vula leswaku hava munhu loyi a faneleke ku tsan'wiwa.

Eka ku xixima munhu, Timfanelo ta Ximunhu ti vula leswaku munhu un'wana ni un'wana u ni fanelo yo xiximiwa leyi faneleke ku hloniphiwa.

Timfanelo ta Ximunhu ti hlamusele leswaku munhu un'wana ni un'wana u ni mfanelo ya vutomi, na leswaku munhu un'wana ni un'wana u ni mfanelo yo ka a nga khomiwi kumbe ku xupuriwa hi ndlela ya tihanyi, yo pfumala vumunhu kumbe ku nyefuriwa.

Timfanelo ta Ximunhu ti vula leswaku n'wana un'wana ni un'wana u ni mfanelo yo kuma mphamelo wa swakudya wa masungulo, vutshamo, vukorhokeri bya masungulo bya rihanyo na vukorhokeri bya timali ta mpfuneto, na ku sirheleriwa eka ku khomiwa ku biha, ku latheliwa, ku xanisiwa kumbe ku yisiwa ehansi.

Swa vava ku vona maAfrika-Dzonga va hanya vutomi bya vona - va ri karhi va onha vutomi bya van'wana - onge timfanelo leti a ti kona.

Swa vava nakambe leswaku loko vanhu va tlula Timfanelo ta Ximunhu, va tumbetiwa no sirheleriwa hi swirho swa ndyangu wa vona kumbe vaaki, lava sivelaka maphorisa ku

endla vulavisisi kumbe tiejensi ta vaaki ku nghenelela.

Leswi swi lwisana ni ku tirha hi matimba ku yisa Afrika-Dzonga emahlweni.

Hi lava leswaku maAfrika-Dzonga va nga languti ntsena hi laha tiko ri cincaka ha kona hi ku languta nhluvuko lowu vonakaka hi mahlo, kambe hi ku pfuna tiko ku cinca ri va leri antswaka hi ku kambisisa na ku antswisa mahanyelo ya vona na ku hanya hi vutihlamuleri tani hi vaakatiko.

Ku hava nhlayo ya tindlu tintshwa, mapatu, tindzhawu ta vumakelo na switichi swa gezi leswi nga tlulaka nhluvuko wa hina ku fana ni moya na swiendlo swa vumunhu na ku va vaakatiko va kahle.

Eka ku tlula nhungu wa malembe lawa ya hundzeke, African National Congress yi humesile tsalwa ra mbhurisano leri nga thiywa RDP ya Moya leyi a yi lava ku cinca tiko ra hina hi ku aka hi vuntshwa na nhluvukisa moya wa tiko.

Tsalwa ri hlamuserile leswaku a ku ri "moya wa maAfrika-Dzonga lowu fambisaka tipolitiki, ikhonomi na maendlele yo hlawuleka ya vanhu va hina."

Ri vurile leswaku: "Vukohongeri hinkwayo bya pfumela eka mintiyiso ya ximoya leyi fambisaka vumunhu, naswona hi fanele hi amukela ntwanano lowu eka ku simeka ndlela ya nhluvuko lowuntshwa. Hi na minkoka yo fana hambiloko swi ta eka rirhandzu, ntsako, kumbe ku rhula; ku tshembheka, vululami na ndzhuti; ku nyikela, vutihlamuleri kumbe ku tshembhekelana; naswona leswi hinkwaswo swi huma eka ntokoto wa vumunhu. (ubuntu)"

Endzhaku ka malembe ya nhungu, timhaka leti fanaka ha ha hlangana na tona hi 2015.

Tikhireyini ta hina, magondolo, mintirho na matimba yo xava swi nge vuli nchumu loko hi nga si antswisa leswi hi hleketsaka xiswona, matitwelo na ku tikamba endzeni ka hina.

Ku aka Afrika-Dzonga ro antswa swi sungula endzeni ka hina; a hi sunguleni ku tirha.

A hi tirheni swin'we ku aka Afrika-Dzonga wo antswa.

RIHANYO

Maendlele lawa ya hanyeke kahle eka hinkwavo

Amukelani Chauke

Holobye wa Rihanyo, Dokodela Aaron Motsoaledi, u vula leswaku mfumo wu fanele ku cinca kungu ra wona ra mpimanyeto ku tiyisa maendlele ya rihanyo ra vanhu.

Holobye u vurile leswaku kungu ri fanele ku katsa swirhangana swo sivela mavabyi na ku tlakusa rihanyo ku tiyisisa leswaku vanhu va kuma nhletelo wa swa rihanyo wa nkoka.

Holobye u vurile leswi loko a andlala Vhotti ya Mpimanyeto wa ndzawulo ya yena ePalamende sweswinyana.

Vhotti ya Mpimanyeto i mbulavulo lowu endliwaka hi Holobye lowu andlalaka makungu, leswi nga humelela na swirhangana swa ndzawulo ya yena.

Loko tiko na matiko man'wana ma Afrika ma fanele ku yisa tikonkulu emahlweni, maendlele ya rihanyo ra vanhu ya fanele ku tiyisiswa ku pfuna xiyenge xa swa rihanyo ku sivela no lawula mavabyi ya ntungu ku fana na Ebola, ku vaviseka ka nkoka wa

byongo, TB, HIV na AIDS na ku gonoka swirho, xikombiso.

A ku ri hi xivangelo lexi lexi endleke leswaku ku va na nhlengoletano ya Nhlanguano wa Rihanyo wa Misava eBenin, Vaholobye va rihanyo va teke xiboho xa leswaku handle ka ku va na tiphurogireme to fana na mimpimanyeto ya le tlhelo yo lwa na malaria, ku gonoka swirho, HIV na AIDS, TB, eka mo tala – mfumo wu fanele ku vekisa eku tiyiseni ka maendlele ya swa rihanyo ra vanhu.

"Hi tshembha leswaku leswi nga ta pfuna Africa i maendlele ya matimba ya swa rihanyo leswi nga ta tiyisela tungu wun'wana ni wun'wana lowu nga ta humelela hikuva... a hi tivi lexi nga ta landzela.

"Tolo a ku ri HIV na AIDS, namuntlha i Ebola na TB naswona mundzuku i yini? A hi tivi kambe hi tshembha leswaku i ta yin'wani mintungu," ku vurile Holobye.

U ngeterile leswaku mintungu ya mavabyi lama a nga ma vula ma nga va ma vangwiwa hi ku cinca ka maxelo, ku engeteleka ko onhiwa ka tindzhawu ta swiharhi swa tinxaka tin'wana hi ku hlota swakudya, mati na vutumbelo, xikan'we na ku engeteleka ka ku humelela ka nkarhi wa switshungula tibakitheriya wo engetela.

Holobye u vurile leswaku hi nkarhi wa lembeximali ra 2014/15, ndzawulo ya yena yi tirhile swinene eka makungu yo tiyisisa maendlele ya rihanyo ra vanhu.

"Leswi swi ta katsa ku sivela mavabyi, ku tlakusa rihanyo na ku tiyisisa leswaku vanhu va hina va kuma nhletelo wa rihanyo wa nkoka wa kahle.

"Lexi i xileriso xa hina naswona hi ta xi tirha hi mafufufulu".

KU SIVELA SWI TLULA KU TSHUNGULA

Holobye Motsoaledi u vurile leswaku ku horisa mavabyi swi tala ku voniwa tani hi ku humelela ka xisayense, loko ku sivela swi nga voniwi hi ndlela yo fana.

U vurile leswaku lexi i xivangelo xa leswaku hikokwalaho ka yini eka xiyenge xa rihanyo xa mfumo, loko ko humelela swo ka swi nga ri kahle swi tekiwa tani hi ku wa ka maendlele ya rihanyo.

"Hambi vakaneti va nga vula yini, a hi nge tshiki kumbe ku vevukisa ntirho wo sivela eka maendlele ya rihanyo, hi hala tlhelo, ku ta va masungulo ya phurogireme ya hina yo tiyisisa maendlele ya rihanyo."

Ndzawulo yi tivisile hi minsawutiso yintshwa hi 2009 eka ntirho wa yona wa phurogireme yo sawutisa, ku katsa na nsawutiso wa nyumokhokhali khonjugeti na nsawutiso wa xitsongwatsongwana xa rhotu.

Mavabyi ya nyumokhokhali ku fana na ku fa ka byongo na nyumoniya yo tika va voniwa ya ri ya ngozhi swinene naswona laha Afrika-Dzonga na le misaveni hinkwayo, i xidlayi xa nomboro ya vumbirhi endzhaku ka HIV

Holobye wa Rihanyo Dokodela Aaron Motsoaledi u vula leswaku ndzawulo ya yena yi ta tiyisisa leswaku vanhu va kuma nhletelo wa swa rihanyo wa nkoka.

na Aids eka vana lava nga na malembe ya le hansi ka ntlhanu.

Holobye u vurile leswaku minsawutiso yo sivela yi endle leswaku ndzawulo yi hunguta mavabyi lawa hi 70 %.

Mfukuzani ya phurositeti: U nga yi hlula

Xikimi xa Vutshunguri xa Vatirhela Mfumo

Un'we eka 23 wa vavanuna va maAfrika-Dzonga u na mfukuzani ya phurositeti. Hambileswi vuvabyi lebyi byi hlaselaka vavanuna vo tala, a byi tekeriwi enhlokweni.

Dokodela Stan Moloabi, Mufambisinkulu wa swa Rihanyo eka Xikimi xa Vutshunguri xa Vatirhela Mfumo (GEMS) u tshembha leswaku swo tala swi fanele ku endliwa ku dyondzisa vavanuna va Afrika-Dzonga hi vuvabyi lebyi- ngopfungopfu loko vuvabyi byi kumekile ku nga si va khale, byi nga lawuleka.

"Vavanuna vo tala va maAfrika-Dzonga a va tivi swo tala hi timfukuzani ta phurositeti na ta swirho swa xinuna," u vurile.

Vutshunguri bya mavabyi byi antswile eka malembe yo hlaya, naswona loko ya hatla ya voniwa mavabyi u na xiyimo xa le henhla xo hanya.

Mfukuzani ya phurositeti yi va eka phurositeti ya wanuna — nhlalimbya yintsongo ya xibolwana leyi vumbaka swirho swa xinuna eka vavanuna. Mfukuzani ya phurositeti yi va kona loko minkuva leyi nga hanyangiki kahle yi kula eka nhlalimbya ya phurositeti.

XANA YI KHOMA VAMANI MFUKUZANI YA PHUROSITETI?

Mfukuzani ya phurositeti yi khoma vavanuna va tinxaka hinkwato na malembe hinkwawo, kambe vavanuna lava nga na malembe yo hundza 50 va le ka nxungeto lowukulu wo khoma hi vuvabyi lebyi loko hi fananisa na vavanuna lavantsongo.

"Hi ku angarhela, loko munhu a ri nkulu u tala ku va eka nxungeto lowukulu wo khoma hi vuvabyi lebyi," ku tsundzuxile Dokodela Moloabi.

Vavanuna lava nga na malembe yo hundza 40 va fanele ku endzela dokodela ku ya kamberiya mfukuzani ya phurositeti kan'we eka malembe mambirhi. Vavanuna lava nga na malembe yo hundza 50 va fanele

SWIKOMBISO SWA MFUKUZANI YA PHUROSITETI

Minkarhi yo tala mfukuzani ya phurositeti a yi na swikombiso. I xin'wana xa swivangelo swa nkoka xa leswaku hi-kwalaho ka yini u fanele ku kamberiya hi dokodela. Vavanuna va fanele ku languta leswi landzelaka:

- Ku tikeriwa hi ku tsakamisa.
- Ku tikeriwa hi ku humesa kumbe ku yimisa mitsakamiso.
- Ngati eka mitsakamiso.
- Ku vava kumbe ku hisa loko va tsakamisa.
- Xin'we xa leswi nga boxiwa laha henhla swi hlanganile na ku twa ku vava ehansi ka nhlana, ehenhla ka mathangha kumbe exisutini.

"Hambiloko swikombiso leswi swi komba nhlasele, ku nga va ku ri ku komba masungulo ya mfukuzani ya phurositeti, kutani i swa nkoka ku ya kamberiya," ku vula Dokodela Moloabi.

ku kamberiya lembe na lembe, a tsundzuxa.

KU TSHUNGULA MFUKUZANI YA PHUROSITETI

Vutshunguri bya vuvabyi lebyi byi hi ku vuvabyi byi kule ku fika kwihi, i muxaka wihi wa mfukuzani na rihanyo ra mavabyi.

Ku na vutshunguri byo hlaya lebyi nga kona byo tshungula mfukuzani ya phurositeti, ku katsa vuhandzuri, vutshunguri byo hiselela na ku tirhisa vutshunguri byo langutela hi vurhonwana kumbe vutshunguri bya tihomoni – swi ya hi leswi mfukuzani yi kurisaka xiswona.

U SIVELA NJHANI MFUKUZANI YA PHUROSITETI

Ku hanya vutomi bya rihanyo ra kahle swi nga sivela mavabyi yo tala lawa ya hlaseleka vavanuna ku katsa na mfukuzani ya phurositeti.

"Dyana swakudya swa rihanyo ra kahle, endla vutiolori, tshika ku dzaha no nwa ngopfu leswaku u ta hanya kahle" ku tsundzuxa Dokodela Moloabi.

U engetela hi nkambelo wa lembe na lembe, ngopfungopfu loko ku ri na matimu ya mfukuzani ekaya, swi nga ponisa vutomi bya wena.

Switshetshela: Leswi u fanele ku swi tiva

Xikimi xa Vutshunguri xa Vatirhela Mfumo

Switshetshela, leswi tivekaka tani hi mavabyi ya ku wa, swi khoma madzana ya vanhu va tinxaka na tindzhawu hinkwato laha Afrika-Dzonga.

Mavabyi yo wa i vuvabyi lebyi hlaseleka byongo na swirho swa byongo. Kwalomuya ka un'we eka 100 wa maAfrika-Dzonga u ta khomiwa hi switshetshela evuton'wini bya yena.

Dokodela Stan Moloabi, Murhangerinkulu wa swa Rihanyo eka Xikimi xa Vutshunguri xa Vatirhela Mfumo u vula leswaku hinkwerhu hi fanele ku dyondza hi vuvabyi lebyi na ku tiva swo swi endla loko ho tshika hi hlangane na munhu loyi a nga na vuvabyi byo wa.

"Vo tala va hina hi nga hlangana na munhu loyi a nga na switshetshela, kumbe ku wa, evuton'wini bya hina," a engetela.

"Ku wa swi vangwiwa hi swilo swo hambana naswona un'wana a nga vabya nkarhi wun'wana kwala ku hanyeni. MaAfrika-Dzonga va fanele ku tekela leswi enhlokweni va nga se ahlula vanhu lava nga hlaseriwa hi vuvabyi byo wa kumbe switshetshela."

Switshetshela i ku khoma hi gezi hi xihatla ebyongweni leswi hlohlotelaka matitwelo ya munhu na matikhomelo nkarhinyana.

Ya nga teka swivumbeko swo hambanahambana naswona ya nga khoma vanhu vo hambana hi tindlela to hambana. Ku wa kun'wana swi nga va exikarhi; munhu a nga titwa a nga ri kona hi sekondi yin'we kumbe timbirhi naswona a nga swi tekeli enhlokweni leswa a khomiwile hi ntshikelelo wo wa.

Hi tlhelo rin'wana, ku wa ka matimba, munhu a nga titwala, miri wa yena wu oma kumbe ku tiya naswona a nga endla mifambo yo hatlisa swinene.

Switshetshela swi nga lawuliwa hi mirhi

kumbe hi vutshunguri byin'wana eka swiyimo swo hlaya.

SWIVANGELO SWA SWITSHETSHELA SWI KATSA:

- Switshetshela swi nga tekeleriwa.
- Minhlasele ya byongo ku fana na ku fa ka minkuva ya byongo na ensephalitis.
- Swifambi
- Ku pfumaleka ka ndzingano wa tikhemikali ebyongweni leswi nga endliwa hi swiyimo swo fana na chukele ra le hansi na vuvabyi bya chukele.
- Ku tshika xihoko.
- Ku tirhisa swidzidziharisi swo karhi.

U KHOMA NJHANI MUNHU LA NGA NA SWITSHETSHELA

Leswi landzelaka i man'wani ya magoza lama nga tekiwaka ku pfuna munhu loyi a nga khoma hi switshetshela:

- Ehlisa moyo.
- Bela riqingho vanhu va vukorhokeri bya xihatla byo phalala.
- Ringeta ku sivela ku vaviseka hi ku tiyisisa leswaku a ku na nchumu ekusuhani lexi ng vavisaka munhu yaloye.
- Papalata tinghozi – a swi laveki ku ringeta no khoma munhu la nga na switshetshela.
- U nga cheli xin'wana enon'wini wa munhu loyi.
- Loko switshetshela swi yimile n'wi veke eka xiyimo xa kahle. Hundzuluxa nhloko ya yena leswaku mahlanta ya huma hi ku olova enon'wini no endla leswaku a kota ku hefemula kahle.
- U nga n'wi nyiki swihalaki, mirhi kumbe swakudya ku fikela a vuyelerile kahle.
- Tshama na yena ku fikela a hola a va kahle, leswi tekaka ntlhanu ku fika 20 wa timinete.

"Tsundzuka leswaku vo tala lava nga na switshetshela va khomeka kahle hi mirhi yo tshungula, kutani un'wani ni un'wani loyi a nga na switshetshela u tsundzuxiwa ku ya ka dokodela," ku engetelata Dokodela Moloabi.

KU ANGARHELA

Albert Pule

Endlelo ra swikoxo swa misava ri pfumelela vanhu lava a va rhu-rhisiwile hi nkanu eka misava ya vona ehansi ka mfumo wa xihlawuhlawu ku endla swikoxo eka malembe ya ntlhanu lava ya taka.

Ku pfuriwa nakambe ka swikoxo ku kongome vanhu lava nga hluleka ku fikelela nkarhi lowu a wu vekiwile hi 1998.

Vuk'uzenzele yi ku nyika swiletelo hi xitalo eka maendlelo ya swikoxo.

XANA I YINI XIKOXO XA MISAVA?

Xikoxo xa misava i xikombelo lexi tsariweke ehansi hi munhu, munhu wa rixaka ro kongoma, ntlawa kumbe muganga ku vuyiseriwa misava ya vona.

XANA I YINI MFANELO YA MISAVA?

Mfanelo ya misava i mfanelo leyi nga tsarisiwa kumbe leyi nga tsarisiwangiki ya misava, ntsakelo wa vatshami lava nga vatriri na lava nga na minkavelo eka swibyariwa, mintsakelo ya nawu wa xintu kumbe vavuyeriwa hi ku tshama eka nkarhi wo hundza 10 wa malembe.

Vanhu va fanele ku va va tshame eka misava yaleyo kumbe va ri na vumbhoni bya matsalwa, xik. Matsalwa ya vun'winyi, mpfumelelo wo tshama, na swo tala, ku va va ri na mfanelo ya misava.

XANA I MANI A NGA ENDLAKA XIKOXO XA MISAVA?

Munhu kumbe vaaki lava nga tekeriwa misava endzhaku ka ti 19 Khotavuxika 1913 hikwalaho ka milawu ya xihlawulambala naswona lava nga rilisiwangiki swi vonaka hi nkarhi wo rhuhrisiwa.

XANA HI WIHI LOYI A NGA FANLANGIKI KU ENDLA XIKOXO?

Lava nga endla swikoxo khale naswona va rilisiwa hi mali a va ha fanlanga ku koxa nakambe hi mfanelo yo fana leyi nga lahleka.

Loko u tshame u endla xikoxo kambe u nga rilisiwangi hi nchumu,

tiyisisa na hofisi ya xifundzhangkulu loko ku ve va na xona xikoxo xa wena xa ntiyiso u nga se endla xin'wani nakambe.

U nga endli xikoko xintshwa loko ka ha tirhaniwa na xikoxo xa wena. A swi le nawini ku endla xikoxo xa vuxisi hi ku ka u nga boxi van'wana lava nga na ntsakelo.

MATSALWA LAWU U FANELEKE KU VA NA WONA LOKO U TA ENDLA XIKOXO

- Khopi leyi tiyisiseke ya pasi ra rihlaza leri nga na bakhodi ya Afrika-Dzonga kumbe khadi ra ID.
- Papila leri nga sayiniwa ku ku pfumelela ku yimela vandyangu kumbe muganga, ri sayiniwile hi timbhoni timbirhi (ku nyika matimba hi xinawu), loko u yimela ndyangu wa wena kumbe muganga.
- Nxaxamelo wa vanhu lava u nga va yimela.
- Papila ro huma eka Mufambisi wa Khotonkulu loko u ri Mufambisi wa rifuwo.
- Xibohe lexi tsariweke xo huma eka nhlengeletano ya vaaki va muganga, lexi nga sayiniwa hi munhu loyi a fambisa nhlengeletano, loko ku ri xikoxo xo yimela muganga (xintshuxo xa muganga).

XANA KU LAWEKA VUXOKOXOKO BYA NJHANI?

- Nhlamuselo ya nhundzu, xik. Vito ra purasi, Nomboro ya muako kumbe xitandi loko ku ri madorobeni.
- Lembe ro rhuhrisiwa.
- Ndziriso lowu nga hakeriwa hi nkarhi wolowo.
- Vuxokoxoko bya munhu la nga lahleka hi mfanelo.
- Vuxokoxoko bya mukoxi na xiyimo xa vuyimeri bya wena lebyi u nga ka byona,

XI YISIWA NJHANI XIKOXO

Swikoxo swi fanele ku endliwa eka hofisi leyi nga vekwiwa ya swikoxo eka fomo leyi nga vekwiwa, leyi nga ta ngenisiwa hi xitroniki hi nkarhi wa ku endla xikoxo.

Tifomo a ti nga hangalasiwi. U fanele ku endzela hofisi ya swikoxo ku endla xikoxo.

U na ku fikela ti 30 Khotavuxika 2019 ku endla xikoxo. Tihofisi to fambafamba to endla swikoxo ti ta endzela swifundzha hi nkarhi wa ku endla swikoxo

Xi endliwa njhani xikoxo xa misava

MAGOZA YO MA LANDZELELA YO ENDLA XIKOXO

GOZA RA 1: Vuamukelelo

Mutirhi wa le ka desika ra vuamukelo u ta kamba loko u ri na matsalwa hinkwawo no ku tsundzuxa

GOZA RA 2: Ku ngenisiwa

Mutirhi wa le ka xiyenge xo tsarisa u ta ku pfuna hi ku ngenisa xikoxo xa wena hi ndlela ya xitroniki

KU ENDLA XIKOXO XA MISAVA I MA-

GOZA RA 4: Xitiviso

U ta kuma SMS endzhaku ka tiawara ta 48 endzhaku ko vika xikoxo ku tiyisisa leswaku hi kumile xikoxo wa wena. Xikoxo xa wena xi ta kambisiwa naswona u ta tivisiwa hi mafambelo ya xona nkarhi na nkarhi, kumbe loko wena u komberile.

GOZA RA 3: Ku tiyisisa

U ta kuma papila endzhaku ko ngenisa vuxokoxoko bya xikoxo xa wena. Papila ri ta va na nomboro ya rherefense leyi kombaka leswaku u humelerile eka ku endla xikoxo xa wena.

U NGA LANDZELERISA NJHANI:

U nga bela riqingho eka nomboro ya mahala ya 0800 007 095 kumbe u tihlanganisa na yin'wana ya tihofisi ta 14 ta laha tikweni.

U NGA ENDLA KWIHI XIKOXO XA WENA?

Gauteng: 9 Bailey Street, Corner Steve Biko and Johannes Ramokhoase, Arcadia, Pretoria. Riq: 012 310 6500

Free State: Old Postbank Building, (Corner East Burger na Selbourne Street, Bloemfontein). Riq: 015 430 0444

KwaZulu-Natal: Umhlaba House, 139 Langalibalele Street, Pietermaritzburg na 158-160 High Street, Vryheid. Riq: 033 341 2674

Kapa Vuxa: Old SARS Building, 22 Station Street, East London na 66 Prince Alfred Street, Queenstown. Riq: 043 722 1487

Kapa N'walungu: Hyesco Arcade, 4 - 8 Old Main Road, Kimberley. Riq: 053 807 5700

N'walungu Vupeladyambu: Unit 4 Batlhaping

Street, (Kusuhi na Muako wa SARS), Mma-batho na Prime Plaza Building 52 Market Street, Vryburg. Riq: 018 389 9658/9600

Kapa Vupeladyambu: Van der Sterr Building, Rhodes Avenue, Mowbray, KapaCape na 33 Shamrock Place, 97 York Street, George. Riq: 021 658 4300

Limpopo: 61 Biccard Street, Polokwane. Riq: 015 284 6300

Mpumalanga: Restitution House, 30 Samora Machel Drive, Mbombela na 23 Hi-tech House Corner Botha and Rhodes Streets, eMalahleni. Riq: 013 752 4054

Xihlovo: Khomixini yo Vuyisela Timfanelo ta Misava.

Swi ya emahlweni ku suka eka papila ra 2

sisiwa ka pholisi i nkarhi eka vantshwa ku vona ku humelela loko nga endliwa eku tirhisiweni ka vutinyiketeri bya NYP eka malembe ya ntlhanu lava ya nga hundza.

"Kutani swi hi nyika nkarhi wa ku vula leswaku leswi hi nga swi rhangisa eka malembe ya ntlhanu lava ya nga hundza naswona xana hi swi fikelerile leswi a hi tinyiketerile swona kambe hi ku ringana, xikambelwana xo kambela loko swiyimo swa vantshwa hinkwawo ku sukela nkarhi lowuya wa khale.

"Loko swiyimo swa vantshwa swi nga se cinca, hi fanela ku ta na swintshunxo swintshwa swo ololoxa minthlothlo no tumbuluxa mbango lowu pfumelelaka," u engeterile.

Ramukumba u vurile leswaku pholisi yi fanele, loko se swibumabumelo, swi katsiwile eka mpfampfarhuto, ku va na swiringanyeto swa matumbuluxele ya mbango lowu hlohlotelaka nhluvukiso wa vantshwa.

"Hi ku ya hi vonelo ra mina, mbango wu fanele wu tumbuluxiwa eka lava lavaka ku

ya exikolweni leswaku ya va exikolweni. Hi ku ringana, lava, hikwalaho ka xivangelo xin'we kumbe swo karhi, va hlulekaka ku kuma metiriki ya vona, va fanele va nyikiwa nkarhi wa vumbirhi leswaku va nga lahlekeriwi hi vumundzuku.

"Vantshwa lava va nga ha dyondziki xikolo na lava va nga dyondzangiki ku va va kota ku kuma ntirho wa kahle kumbe vuswikoti byo kota ku nghena eka makete ya mintirho, va fanele va nyikiwa nkarhi wo kuma vuswikoti, ntokoto kumbe mabindzu ku va va kota ku nghena eka makete ya mintirho.

"Ku tlula kwalaho, vuswikoti lebyi va nga va ka na byona, nseketelo wa fanele ku va kona leswaku wa nghena eka mabindzu leswaku va kota ku hoxa xandla eka ikhonomi, hambiloko va hlawula ku tirha kumbe ku sungula mabindzu ya vona" u vurile.

KUNGU RA MINTIRHO YINTSHWA RI LE NDLELENI

Ramukumba u tatisile leswaku ntlawa wa vativi wu thoriwile ku languta eka swiyenge hinkwaswo swa ikhonomi ku vona leswaku hi byihl vumaki lebyi nga tekaka vantshwa byi

va ngenisa eka makete ya mintirho. Vumaki lebyi byi katsa nhluvukiso wa vantshwa eka swivandla hinkwaswo swa mfumo, mabindzu yo ka ya nga ri ya mfumo, minhlangano leyi nga riki ya mfumo (NGO) na minhlangano ya vaakandzawu.

Ntlawa lowu wu ta mpfapfarhuta kungu leri nga ta langutisisa minthlothlo na swikongomiso swa nkulo eka Kungu ra Nhluvukiso wa Rixaka (NDP) - xivono xa mfumo na rimba ra pholisi ku hluvukisa tiko hi 2030 - ku vona tiphurogireme leta ha hanyaka ku pfuna vantshwa ku kuma mintirho.

"Kungu leri ra mintirho ri ta kamba leswaku i tiphurojeke tih leti faneleke ku va ti tirhisi - hi ku tivisiwa hi xilaveko xo kurisa ikhonomi hilaha hi twisisaka hakona ku suka eka NDP exikarhi ka sweswi na 2030 na ku vula leswaku i tindzawu tih kumbe i vumaki byihl lebyi ku faneleke ku langutisiwa eka byona ku tumbuluxa mintirho yo hlaya ya vantshwa," u vurile.

Ntlawa lowu wa vativi wu na vaphurofesa vo huma eka tiyunivhesiti to hambanahambana xikan'we na vatriri va Tihlanyonhlayo ta Afrika-Dzonga na Huvo ya Ndzavisiso wa Sayense na Vumaki (CSIR).

Ramukumba u vurile leswaku NYDA hi tiphurogireme ta yona hinkwato, yi pfunile hi nhluvukiso wa vantshwa.

"Tihlanyonhlayo ti kamba leswaku eka mabindzu lama nga tsarisiwa na Khomixini ya Tikhamphani na Vun'winyi bya Nhundzu (CIPC), i 30 % ntsena leti kotaka ku tihlayisa hi toxo ku hundza eka nkarhi wa 12 wa tin'hweti.

"A hi ri ku nyikeleni eka phurogireme ya Rixaka ya Mpfuneto hi swa Timali eka Vantshwa eka malembe mambirhi naswona eka nkarhi lowu, hi endlile langutisiso wa mabindzu lava ya nga pfuniwa hi timali hi xikimi lexi.

"Ndzavisiso wa hina wu kamba leswaku 54 % wa mabindzu lava ya nga pfuniwa hi timali eka phurogireme ya hina ya timali ya swi kotile ku hanya ku hundza 12 wa tin'hweti," u engeterile.

Ku kuma mahungu hi xitalo hi Pholisi ya Vantshwa va Rixaka endzela: www.gov.za